

LLIÇÓ 1. EL PROCÉS DE DEFENSA DELS DRETS HUMANS

LLIÇÓ 2. ELS DRETS FONAMENTALS I LES LLIBERTATS PÚBLIQUES EN LA CONSTITUCIÓ ESPANYOLA

LLIÇÓ 5. EL DRET AL DEGUT PROCÉS LEGAL

Aquest material ha estat revisat a nivell lingüístic pel Servei de Llengües i Política Lingüística UV (SLPL) en el marc del Premi Fernando Sapiña per a la millora lingüística 2025.

ALEJANDRO DE ROSA CAÑETE

EL PROCÉS DE DEFENSA DELS DRETS HUMANS¹²

1. PRIMERES MANIFESTACIONS I DECLARACIONS DE DRETS

Antecedents històrics

Tal com els coneixem avui, les arrels dels drets humans cal buscar-les en l'humanisme renaixentista, en la justificació que fa Locke de la Revolució Anglesa de 1688 (*Segon assaig sobre el govern civil*), en les revolucions americana i francesa del segle XVIII i en les revolucions socials, lluites polítiques i moviments reformadors del segle XIX i principi del XX associats als moviments obrers europeus i camperols (Mèxic). No obstant això, el sentiment d'injustícia davant d'allò que danya la dignitat humana no és exclusiu d'aquests moviments, ni la identificació de certs drets és una nota exclusiva de l'edat moderna i la Il·lustració.

Com a manifestació del dret, el codi d'Hammurabi, promulgat pel rei de Babilònia cap a l'any 1760 aC, constitueix el text més conegut de l'antiguitat, amb una influència demostrada en la legislació d'hebreus, grecs i romans. Aquest codi inclou principis protectors de la vida, la presumpció d'innocència i la propietat, al mateix temps que —per contra— estableix la llei del talió, el càstig d'amputar les mans al fill si maltractava el pare, o les orelles a l'esclau que «pegue al cap d'un home lliure». Es tracta, sens dubte, d'una fita jurídica en la regulació de les relacions humanes, encara que lluny del que podria considerar-se una primera llavor o intuïció sobre els drets humans.

Per la seua banda, l'Organització de les Nacions Unides presenta l'edict de Cir com una antiga declaració de drets humans. L'edict, promulgat a Mesopotàmia (Iraq) l'any 538 aC, apareix gravat en un cilindre de pedra i s'exposa de manera colonial al British Museum. L'edict afirma —segons consta a la web de l'ONU, encara que es tracta d'una traducció bastant controvertida— que tota persona té dret a la llibertat i a triar la seua religió, i que tots els individus s'han de respectar mútuament. El text també suggeriria la resistència a l'opressió i la defensa dels oprimits, el deure de respectar la dignitat humana, la igualtat racial i la consideració dels costums i les tradicions de les minories ètniques.

En realitat, els estudiosos argumenten que aquestes polítiques de tolerància no s'haurien d'entendre com el reconeixement que fa el rei de Pèrsia del valor de l'ésser humà, sinó més aviat com una manera d'integrar nous súbdits a l'imperi, de forma ràpida i amb els mínims problemes possibles.

Seria el mateix plantejament seguit per les cartes de poblament concedides a la península Ibèrica a partir del segle IX i fins al XIV, durant la denominada Reconquesta. Aquests documents tenien com a objectiu principal atraure repobladors a territoris habitualment

¹ Aquesta informació s'ha elaborat a partir del *Manual de derecho constitucional. Volumen I. La Constitución y las fuentes del derecho. Derechos fundamentales y garantías*, dirigit per Luis María López Guerra i Eduardo Espín Templado (Tirant lo Blanch, 2022).

² Aquest material ha estat revisat pel Servei de Llengües i Política Lingüística en el marc dels Premis Fernando Sapiña 2025.

fronterers, i per això establien estímuls i condicions favorables que els convenceren que, ocupant terres acabades de conquerir (i certament perilloses), podrien aconseguir més béns i millorar la seua condició social. De nou, els beneficis i privilegis atorgats es manifestaven més com un reclam finalista que no com un reconeixement o consideració dels repobladors com a éssers humans amb drets inalienables.

I encara que no es tracta de desmitificar els antecedents més coneguts dels drets humans, també la famosa Carta Magna de Joan sense Terra (1215) compartiria aquest perfil més contingent que èpic. En perspectiva, sembla que el poder de Joan, fill de Ricard Cor de Lleó i rei d'Anglaterra des de 1199, era constantment desafiat per tres poders rivals: el rei de França, l'Església Catòlica i els barons anglesos. I, en situacions de debilitat, Joan no va dubtar a fer-los a cadascun considerables concessions que després no va respectar. És de veres que la Carta contenia garanties contra la detenció il·legal, l'accés ràpid a la justícia i la limitació d'impostos, però no de manera generalitzada, sinó per als barons que assetjaven el rei.

Va ser el moviment constitucionalista del segle XVII el que va interpretar el text com una antiga constitució protectora de les llibertats dels anglesos. I això va convertir el que era un important document de relació medieval entre el monarca i els barons en una fita històrica amb un significat superior a l'original.

Allò que ens indiquen aquests antecedents és que, en comparació, l'element essencial que aporta la modernitat renaixentista és precisament el valor de la persona per si mateixa. Per això s'afirma, amb raó, que els drets humans tenen l'origen en les idees humanistes i en la raó il·lustrada, perquè és l'home el centre d'interès i de protecció. L'edict de Cir i les cartes de poblament no es basen en la creença que la dignitat de l'home és un bé suprem. La finalitat no és protegir l'ésser humà pel seu valor intrínsec, sinó altres interessos polítics conjunturals que aconsellen adoptar-los. Per contra, si ens fixem en els textos de Francisco de Vitoria sobre els drets dels indígenes d'Amèrica o en les declaracions americana i francesa de final del segle XVIII, comprovem que aquest interès es concentra en l'individu i, amb ell, en el reconeixement dels seus drets naturals imprescriptibles.

Revolucions de l'edat moderna

Són les tres grans revolucions de l'edat moderna —l'anglesa (1688), l'americana (1776) i la francesa (1789)— les que posen els fonaments d'uns drets humans que consideren tots els homes lliures i iguals en drets.

En la Revolució Anglesa hi ha tres fets rellevants: la Petició de Drets (1628), que protegia els drets personals i patrimonials; l'Acta d'*Habeas Corpus* (1679), que prohibia les detencions sense ordre judicial; i la Declaració de Drets (1689), que consagrava els drets inclosos en els textos anteriors. En realitat, tots tres van ser documents *imposats* pel Parlament als monarques com a condició per a la coronació.

Aquestes pretensions davant de l'Estat prenen un caràcter diferent en les grans declaracions de drets promulgades en les revolucions posteriors. A les colònies angleses d'Amèrica del Nord, la Convenció de Delegats de Virgínia va proclamar la seua Declaració de Drets el 12 de juny de 1776 i, tres setmanes més tard, el 4 de juliol, el Segon Congrés Continental (convenció de delegats de les Tretze Colònies) proclamava la Declaració d'Independència dels Estats Units. En ambdós casos, a diferència del cas anglès, els principis s'extrauen directament de la natura humana, són aplicables a tots els homes i es concreten en llibertats específiques.

Aquesta concreció va tenir lloc en 1791, amb el Bill of Rights o Carta de Drets dels EUA, que afegeix les deu primeres esmenes a la Constitució de 1789, document que organitzava els poders però no contenia drets. En les esmenes s'estableix que el Congrés no pot limitar determinats drets individuals, entre els quals hi ha la llibertat d'expressió, de premsa, de reunió i religiosa; i, juntament amb el dret a posseir i dur armes, els drets a no patir escorcolls i incautacions irracionals, al degut procés, a la propietat privada i a formular peticions al Govern en cas de greuges.

A Europa, en el context de la Revolució Francesa es proclama a París la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà (1789). Com en el cas de les deu primeres esmenes americanes, la Declaració reconeix alguns drets completament actuals: la presumpció d'innocència, la llibertat d'opinió i de religió, la llibertat d'expressió i el dret a la propietat. També estableix principis fonamentals de tipus polític, com el dret a la resistència contra l'opressió, el sistema de govern representatiu, la primacia de la llei i la separació de poders. A més, l'article 16, segons el qual «tota societat en què no està assegurada la garantia dels drets ni determinada la separació dels poders no té constitució», és un referent en el constitucionalisme dels nostres dies.

Després de la declaració francesa de 1789 vingué en 1793 una segona Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà, document que va precedir la primera constitució republicana de la mateixa data. Aquesta declaració, adoptada després de la deposició del rei i la proclamació de la república, incloïa el segell radical de Robespierre i els jacobins. Amb aquest document van aparèixer nous drets, antecedents dels socials, com el dret a l'assistència, el dret al treball i el dret a la instrucció. Aquest avanç, sospitós per als interessos de la burgesia, va ser anul·lat dos anys després, per la qual cosa ni la Declaració ni la Constitució de 1793 es van aplicar.

Cal fer esment de la Declaració dels Drets de la Dona i la Ciutadana, escrita i publicada per Olympe de Gouges en 1791, text veritablement universalista que denunciava l'oblit absolut de les dones en el projecte revolucionari. L'article 1 —«La dona naix, viu i mor lliure igual que l'home en drets»— va actuar com una crida d'atenció a l'Assemblea Nacional, que es va negar a debatre'l malgrat el debat social que havia generat aquell simple pamflet de cinc fulls. De Gouges havia denunciat l'esclavitud en altres escrits, reclamava la legalització del divorci, els drets de les mares fadrines i la protecció dels orfes i dels fills nascuts fora del matrimoni. No obstant això, contravenint a l'article 10 de la seua Declaració —«Ningú no ha de ser molestat per les seues opinions, fins i tot

fonamentals; si la dona té el dret de pujar al cadafal, ha de tenir igualment el de pujar a la tribuna...»— l'escriptora i filòsofa francesa va ser jutjada sumàriament i guillotinata pels jacobins a la place de la Concorde, en 1793. El text íntegre de la seua Declaració no es va conèixer fins a 1986, quasi dos segles després!

- Apunts sobre corrents filosòfics.

El primer que convé assenyalar és que no hi ha un acord universal sobre el vertader fonament dels drets humans. Els diversos sistemes filosòfics i polítics han oferit interpretacions molt diverses sobre aquesta qüestió, fins al punt que és difícil aconseguir un punt de trobada comú i generalment acceptat. Fins i tot la classificació i denominació de les teories que tracten d'explicar-los és objecte de debat.

Per això, el que s'ofereix a continuació és una panoràmica necessàriament general i esquemàtica, amb la qual volem donar una visió bàsica dels principals enfocaments i debats sobre la justificació dels drets humans. Aquesta exposició parteix de dues premisses inicials:

- En primer lloc, prendre com a referència l'edat moderna (segles XVII i XVIII), moment en què sorgeix la noció de drets naturals a partir del jusnaturalisme racionalista, considerat l'antecedent immediat del concepte actual de drets humans.
- En segon lloc, assumir la proposta de Macpherson en *Els drets naturals en Hobbes i en Locke*: tota doctrina sobre els drets humans és, en el fons, una doctrina sobre els drets naturals. Segons aquesta idea, els drets es deriven directament de la naturalesa de l'ésser humà —dels seus interessos, capacitats i necessitats— i existeixen amb independència que una norma jurídica els reconega.

Ara bé, aquesta concepció té la seua contrapartida: des d'un enfocament positivista estricte, els drets humans no tindrien un valor intrínsec ni existirien per si mateixos, sinó únicament en la mesura en què l'ordenament jurídic els consagra. En aquesta visió, els drets no es justifiquen perquè formen part de la dignitat humana, sinó pel simple fet de figurar escrits en una norma. Així, allò que per al jusnaturalisme és universal i permanent, per al positivisme és relatiu i depèn de la llei vigent en cada societat i en cada moment històric.

2. L'EVOLUCIÓ EN EL RECONeixEMENT DE DRETS

La consagració dels drets humans de tall liberal i individualista en les primeres declaracions i constitucions, dirigits a reconèixer la llibertat, la propietat i la igualtat formal de les persones, va constituir sens dubte un avanç respecte de la situació anterior. No obstant això, al llarg del segle XIX i en la primera part del segle XX es va posar de manifest que aquell avanç només beneficiava un grup revolucionari minoritari, la burgesia masculina. Els drets reconeguts eren clarament insuficients per a garantir un estatus digne per a totes les persones, i la igualtat formal no feia sinó acréixer les desigualtats entre els individus.

El desenvolupament del moviment obrer vinculat als processos d'industrialització va ser el motor bàsic perquè les velles llibertats públiques es completaren amb el reconeixement de nous drets, primer ampliant els drets polítics —el de sufragi, el d'associació i el dret a la vaga—, i després eixamplant el catàleg amb els de caràcter econòmic, social i cultural, la finalitat dels quals era precisament superar les insuficiències del primigeni model liberal. La constitució mexicana de 1917, l'alemanya de Weimar de 1919 i l'espanyola de la Segona República, de 1931, van acollir aquest segon bloc de drets socials —a la salut, a l'educació, al treball, a un habitatge digne— qualificats com de *segona generació*.

En relació amb les dones, el moviment sufragista —amb origen als EUA a mitjan segle XIX i amb una forta implantació al Regne Unit— va reivindicar de manera tenaç, primer, el dret al sufragi femení i, més tard, la participació en tots els aspectes socials i polítics: el dret de les dones a rebre el mateix salari que un home pel mateix treball, el dret a ser les tutores legals dels seus fills, la incorporació a la carrera judicial... En 1893, Nova Zelanda, amb l'impuls del moviment feminista liderat per Katherine Wilson Sheppard, es va convertir en el primer país del món a reconèixer el dret de vot a les dones. Després, la llista va anar augmentat a poc a poc amb Finlàndia (1907), Rússia (1917), l'Uruguai (1917), els EUA (1920), l'Equador (1927), el Regne Unit (1928), Espanya (1931)...

Tot el moviment social i polític associat als drets humans, com a convicció que la dignitat de les persones és un bé preciós que cal protegir, va tenir una repercussió global creixent durant el segle XIX i la primera meitat del XX. En els processos d'independència llatinoamericans, en l'abolició de l'esclavitud en països com Haití (1801), Colòmbia (1851) i el Brasil (1888), en el naixement del dret internacional humanitari (Conferència de Ginebra de 1864) i en la revolució mexicana zapatista (1910). Aquest últim context ha engendrat al seu torn l'últim gran pas històric que els drets humans han experimentat fins ara: la internacionalització. En rigor, es pot afirmar que en l'actualitat els drets humans són una proposta de codi de validesa universal que sorgeix històricament després de la Segona Guerra Mundial, com a resposta a les atrocitats del nazisme.

3. LA UNIVERSALITZACIÓ DELS DRETS I LES LLIBERTATS

L'horror causat per l'Holocaust nazi als camps de concentració va tenir un paper fonamental en l'adopció per l'Assemblea General de les Nacions Unides, en 1948, de la Declaració Universal dels Drets Humans.

L'article 1 de la Declaració Universal dels Drets Humans proclama que «tots els éssers humans naixen lliures i iguals». En un principi, la raó i el sentit comú ens porten a pensar que els drets humans —la base de la dignitat de les persones— han de pertànyer per igual a tots els individus, i que qualsevol altra circumstància ha de ser secundària a aquesta convicció. Sembla difícil rebutjar la idea que afirma que qualsevol persona posseïx la dignitat i els drets que han de donar sentit a la seua existència. A això ens referim quan parlem de la universalitat dels drets humans.

La teoria universalista dels drets defensa que tots els éssers humans són agents morals que formen part d'una ètica comuna i general, desvinculada de moralitats locals i d'escenaris concrets. Aquesta és la perspectiva de la raó, que es pregunta qui són els subjectes dels drets humans i respon que totes les persones ho són. La universalitat també ens diu que els drets humans tenen validesa en tots els temps, que estan per damunt de la història. És la perspectiva temporal, que es pregunta quan s'apliquen, i respon que sempre, en tot moment. Finalment, la universalitat afirma que els drets humans ho són per a totes les societats, en qualsevol lloc de la Terra. És la mirada que es pregunta on són aplicables els drets humans, i la resposta, en paraules de Tocqueville en *La democràcia a Amèrica*, és que la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà no té territori propi, sinó que ha tingut l'efecte d'esborrar totes les fronteres i crear una pàtria intel·lectual comuna «on els homes de totes les nacions han pogut convertir-se en ciutadans». És a dir, en qualsevol lloc.

Efectivament, la universalitat dels drets s'enfronta en primer lloc al fet que no va ser fins a 1948 quan la igualtat i la llibertat es van proclamar com a aspiracions i principis aplicables a tots els éssers humans. És a dir, la vertadera universalitat dels drets humans (la que inclou les dones, les minories racials, les persones amb discapacitat, els xiquets i les xiquetes...) no apareix fins a època recent i, a més, no apareix sinó com a desig, com a ideal regulatiu, si es vol irrenunciable, però encara lluny de la realització. Aquesta universalitat, juntament amb el desplegament jurídic a través de l'aprovació en 1966 dels Pactes de Nova York, dona lloc al període de més expansió i auge dels drets humans fins ara. Amb matisos importants.

A partir d'ací pot entendre's millor que la història dels drets humans no siga la del descobriment d'un *gen* ocult en la naturalesa humana, sinó la d'una conquesta progressiva i en ampliació permanent. En la mesura que es reconeixien nous aspectes rellevants de la vida de les persones, els drets incorporaven més humanitat a la seua titularitat i s'universalitzaven de manera creixent. Primer van ser els drets civils i polítics; més tard, els econòmics, socials i culturals. D'ací va nàixer un procés d'inclusió que, encara que inacabat, ha anat integrant homes i dones, persones de totes les ètnies i condicions, amb discapacitat o sense, nacionals o estrangers, rics o pobres, heterosexuals, homosexuals o transsexuals, urbans i rurals.

Aquesta expansió constant ens acosta al que podríem considerar un universalisme bàsic i localitzat: un universalisme en moviment, canviant i evolutiu, però possible. Els seus valors de consens figuren a la Carta Internacional dels Drets Humans —la Declaració Universal de 1948 i els Pactes de Nova York de 1966. Sobre aquesta base, la moralitat compartida que sosté els drets humans no sols protegeix les llibertats individuals, sinó també la igualtat en l'accés a les necessitats bàsiques. És, en definitiva, una moralitat que es pren seriosament la indivisibilitat i la interdependència de tots els drets.

LLIÇÓ II. ELS DRETS FONAMENTALS I LES LLIBERTATS PÚBLIQUES EN LA CONSTITUCIÓ ESPANYOLA³⁴

1. DRETS FONAMENTALS: CONCEPTE I CARACTERÍSTIQUES

a) Drets humans i drets fonamentals: qüestions terminològiques

El **títol I de la Constitució espanyola** es refereix als drets i deures fonamentals, encara que en algun apartat i preceptes es refereix a *drets inviolables*, *drets humans* i *llibertats públiques*, per exemple. Empra, doncs, una terminologia ja existent fruit d'una elaboració dogmàtica de moltes dècades sobre la qual cal fer algunes consideracions.

Cal preguntar-se si l'expressió *drets fonamentals* és igual o equivalent a la de *drets humans* que s'empra a vegades de manera indistinta. Sens dubte són innegables les similituds entre ambdues expressions. Però en general, *drets humans* sembla remetre'ns a una idea prèvia a l'ordenament positiu, a exigències morals que existeixen amb independència del reconeixement i de la garantia.

Les declaracions de drets que obrin l'edat contemporània, sens dubte influïdes pel **jusnaturalisme racionalista**, empraven aquesta expressió o d'altres de similars en aquell context (com ara *drets de l'home*), i en tot cas partien d'aquesta mateixa idea d'existència prèvia a l'ordenament. Probablement per això, és una expressió més emprada per la **teoria i filosofia del dret**, encara que també és comuna en el **dret internacional**, ja que s'usa en el text internacional més important en la matèria, la **Declaració Universal dels Drets Humans (1948)**, i en alguns convenis.

En canvi, l'expressió *drets fonamentals* ens remet a la protecció i la garantia jurídica d'aquests drets i, per tant, a la Constitució, de manera que en molts sistemes podria equiparar-se a la idea de drets constitucionalment garantits.

D'altra banda, també hi ha altres expressions que podrien ser molt pròximes, però cadascuna té matisos diferents. Així, *drets inviolables* és una idea molt pròxima a la de drets humans, però reforça l'empremta **jusnaturalista** i el caràcter invulnerable d'aquests drets.

L'expressió *llibertats públiques* té molta tradició en la doctrina francesa i sol acompanyar la de drets fonamentals (encara que a voltes també trobem *llibertats fonamentals*). Actualment, però, té un sentit més restrictiu perquè, almenys en principi, seria aplicable només als drets de llibertat.

³ Aquesta informació s'ha elaborat a partir del *Manual de derecho constitucional. Volumen I. La Constitución y las fuentes del derecho. Derechos fundamentales y garantías*, dirigit per Luis María López Guerra i Eduardo Espín Templado (Tirant lo Blanch, 2022).

⁴ Aquest material ha estat revisat pel Servei de Llengües i Política Lingüística en el marc dels Premis Fernando Sapiña 2025.

Finalment, als Estats Units tradicionalment s'ha emprat més l'expressió *drets civils*, la qual, no obstant això, en el nostre sistema podria ser més ambigua o tenir un significat diferent.

b) Fonamentació i dignitat de la persona

Donar un **fonament als drets** significa explicar per què són exigibles i per què qualsevol sistema jurídic els hauria de reconèixer i protegir.

Hi ha diverses maneres d'entendre aquest fonament:

- Alguns corrents pensen que els drets formen part del **dret natural**, és a dir, que estan dins de la mateixa naturalesa humana i, per això, són **inviolables**.
- Altres corrents busquen el fonament dels drets en el **mateix ésser humà**, en les seues condicions de vida i necessitats.
- També hi ha qui defensa que el fonament està en el **consens social**, que pot ser un consens *ideal* (fruit d'un diàleg perfecte i sense pressions) o un consens **real i concret**, expressat per un poble en un moment determinat a través del seu **poder constituent**. Això ens acosta a les teories més **positivistes** (que només reconeixen com a dret allò que aprova i reconeix l'ordenament jurídic).

Siga com vulga, en molts intents de justificar els drets apareix sempre una idea bàsica: la **dignitat humana**. De fet, la Constitució espanyola ho diu clar en l'article 10.1: la dignitat de la persona és el **fonament de l'ordre polític i de la pau social**.

Per això, encara que la dignitat es pugui considerar per si mateixa un **dret fonamental**, també s'entén que és el **pilar comú de tots els drets**. La dignitat expressa que tota persona té un valor especial que impedeix que siga tractada com un simple objecte o instrument.

El Tribunal Constitucional espanyol ha destacat insistentment la transcendència i el significat d'aquest valor, que protegeix el valor essencial de la nostra condició humana contra tota classe d'ingerència. Així, ha afirmat, per exemple, que «la dignitat s'ha de mantenir inalterada siga quina siga la situació en què la persona es trobe [...], constitueix, en conseqüència, un *minimum* invulnerable que tot estatut jurídic ha d'assegurar, de manera que, siguen quines siguen les limitacions que s'imposen al gaudi de drets individuals, no comporten menyspreu de la consideració que, com a ésser humà, mereix la persona» (STC 120/90, cas de la vaga de fam de membres dels GRAPO I (TOL 119205)).

La dignitat és una qualitat intrínseca de la persona, de manera que d'ací es deriven determinades garanties que la nostra Constitució reconeix a totes les persones sotmeses a l'actuació dels poders públics espanyols (STC 172/2020, cas de la Llei de protecció de la seguretat ciutadana (TOL 8227883)).

ELEMENTS DELS DRETS FONAMENTALS

a) Els drets públics subjectius i la seua evolució

Com s'ha indicat, la categoria de drets fonamentals ha sigut objecte d'una àmplia elaboració dogmàtica, que els entén com a drets reconeguts i garantits per la Constitució. Es tractaria de drets del ciutadà enfront de l'Estat, de manera que els drets fonamentals comporten un conjunt de facultats constitucionalment protegides, o bé la preservació d'un espai d'immunitat. D'ací es derivarien tres elements essencials en la dogmàtica clàssica dels drets: la titularitat, els subjectes obligats a respectar-los i el contingut.

b) Titularitat

Per tant, en primer lloc, tot dret té un titular, entès com el subjecte del qual es predica el conjunt de facultats, es preserva una posició jurídica o es considera receptor de prestacions. Això és consubstancial a l'essencial consideració subjectiva. Tradicionalment, aquest titular ha de ser una persona, física o jurídica, encara que respecte a alguns drets pot exigir-se la condició de ciutadà. És important assenyalar que alguns drets admeten la titularitat de persones jurídiques, cosa que en certs casos (per exemple, tutela judicial efectiva) no exclou ni tan sols les persones jurídicopúbliques.

No obstant això, en l'evolució posterior dels drets es poden trobar supòsits més complexos de titularitat. Així, avui sol admetre's que hi ha drets de grups determinats de persones o de col·lectius determinables encara que siguin tan amplis que potencialment poden incloure quasi la totalitat de la població, i això amb independència que l'exercici del dret haja de ser col·lectiu o puga realitzar-se individualment.

Com a exemples poden citar-se drets de minories com la infància o la tercera edat, drets dels pobles indígenes, drets de la dona... però també drets dels consumidors o usuaris, que en determinades situacions podem ser-ho tots.

Així mateix, i fent un pas més enllà, a partir del naixement dels drets mediambientals tendeix a parlar-se de *drets de titularitat difusa*, en la mesura en què es prediquen no ja d'un col·lectiu més o menys ampli de persones, sinó de la humanitat en conjunt. Es tracta d'un concepte ampli que engloba fins i tot les generacions futures, és a dir, tota l'espècie humana.

Sembla que en aquests últims supòsits és ja difícil delimitar un dret d'un valor, atès que no és fàcil parlar d'un autèntic subjecte titular més o menys concret o determinat.

I és veritat que, en general, fa temps que la visió clàssica dels drets des d'una perspectiva merament subjectiva està superada, atès que cada dret inclou sempre, a més d'aquest vessant subjectiu, una dimensió objectiva que el configura, també, com un valor.

EXPLICACIÓ

- Primera idea

Quan parlem de **drets de titularitat difusa** (exemple: dret a un medi ambient adequat), no és del tot clar qui és el titular concret d'aquest dret. No podem dir simplement: «aquest dret pertany a aquesta persona». Més aviat pertany a **tots en conjunt**, o fins i tot a les **generacions futures**. Per això és difícil distingir si es tracta d'un *dret* (que algú pot exercir) o més aviat d'un **valor** que inspira el sistema jurídic.

- Segona idea

Avui en dia, els juristes ja no veuen els drets només com una cosa subjectiva (el meu dret personal davant de l'Estat o davant dels altres). Aquesta visió clàssica està superada.

Cada dret té dues cares:

- **Subjectiva** → la d'un individu que pot reclamar-lo.
- **Objectiva** → la d'un **valor constitucional** (exemple: dignitat humana, igualtat, llibertat) que dona forma a tot el sistema jurídic i obliga l'Estat a organitzar-se d'una manera determinada.

- En resum

- En drets com la **llibertat personal**, les dues dimensions són clares (jo en soc el titular i, a més, el dret irradia valors).
- En drets **difusos**, com el **medi ambient**, quasi no hi ha un titular concret; funcionen sobretot com a **valors** que han d'orientar les lleis i les polítiques públiques.

L'**efecte irradiació** significa que els drets fonamentals no sols protegeixen la persona que els exerceix (la seua dimensió subjectiva), sinó que també tenen una dimensió objectiva, és a dir, marquen valors i principis que influeixen en tot el sistema jurídic. Com si foren un focus de llum, els seus efectes s'expandeixen per totes les lleis i institucions.

Ara bé, en els anomenats **drets de titularitat difusa** (per exemple, el dret al medi ambient, que no pertany només a una persona concreta, sinó a la col·lectivitat), ocorre una cosa diferent: la dimensió subjectiva (la idea que «jo, individualment, puc reclamar aquest dret») quasi desapareix. L'element predominant és la dimensió objectiva, perquè el que importa no és tant l'individu aïllat, sinó la protecció general que el dret estén a tota la societat.

En resum:

- En els **drets fonamentals clàssics** (com la llibertat d'expressió) hi ha equilibri entre la part subjectiva (el meu dret individual) i la part objectiva (el valor que el dret transmet a l'ordenament).
- En els **drets de titularitat difusa** (com el medi ambient), la part subjectiva s'afebleix quasi del tot i pesa més la funció objectiva que el dret compleix per a la col·lectivitat.

c) Subjectes obligats

Al principi, els **drets fonamentals** es van concebre per a protegir el ciutadà de l'Estat. Això vol dir que l'Administració, els tribunals, la policia o qualsevol poder públic són els **subjectes obligats** a respectar-los i garantir-los. En aquest sentit, l'Estat és la part *passiva* de la relació: és a ell a qui podem exigir el respecte i la protecció dels nostres drets.

Però amb l'evolució de la societat s'ha comprovat que els drets també poden veure's vulnerats per **actors privats**. No sols l'Estat pot posar en perill la llibertat o la igualtat; també poden fer-ho **empreses, multinacionals, bancs i altres persones particulars**. Per això, a Alemanya va aparèixer la teoria de l'**eficàcia horitzontal** dels drets fonamentals: la idea que, almenys en alguns casos, aquests drets també poden exigir-se **a particulars** (*drittwirkung*).

En realitat, l'objectiu últim dels drets és sempre **defensar la part més dèbil** en una relació de poder. Històricament, la part més dèbil era el ciutadà enfront de l'Estat. Però avui dia, molts dels perills per als nostres drets venen d'empreses molt poderoses que poden afectar-nos tant o més que l'Administració (per exemple, una empresa que discrimina, un banc que imposa pràctiques abusives o una multinacional que vulnera la privacitat en Internet).

Encara que no podem dir que les obligacions d'aquestes empreses siguin idèntiques a les de l'Estat, sí que és cada vegada més acceptat que **han de respectar els drets fonamentals de les persones**. Això reforça la idea que els drets són un instrument viu, capaç d'adaptar-se a les noves formes de poder i de desigualtat.

d) Contingut

Un altre element essencial dels drets és el **contingut**, és a dir, què protegeix exactament cada dret.

Al principi es va entendre que el contingut era un **conjunt de facultats**: coses que el titular del dret podia **fer lliurement** sense que l'Estat ni terceres persones pogueren impedir-ho. Exemple: les llibertats clàssiques com la **llibertat d'ideologia, de religió, d'expressió, de reunió i d'associació**.

Però no tots els drets es basen a *fer coses*. N'hi ha que protegeixen més aviat un **àmbit d'immunitat**, és a dir, un espai on no pot interferir ningú. Exemple: el **dret a la vida**, a la **integritat física i moral** i a l'**honor**.

A més, amb el temps han aparegut els denominats **drets de prestació**, que ja no es limiten a impedir una ingerència, sinó que converteixen el ciutadà en **creditor d'actuacions dels poders públics**. Això vol dir que l'Estat té l'obligació d'oferir determinats serveis. Exemple: el **dret a la salut** i a l'**educació**.

A partir d'aquestes maneres diferents d'entendre el contingut dels drets, s'han anat fent **classificacions dels drets fonamentals**, per a ordenar-los segons el que protegeixen.

CLASSIFICACIONS DELS DRETS FONAMENTALS

Com que avui en dia tenim catàlegs molt amplis de drets, tant en les constitucions com en els tractats internacionals, és lògic que s'intente classificar-los. Les classificacions ens ajuden a:

- Entendre millor què significa cada dret.
- Distingir entre les diverses categories de drets.

Per això repassarem els principals intents de classificació de drets que s'han fet al llarg del temps. N'hi ha que són essencials i cal conèixer-los bé perquè solen ser preguntes d'examen.

a) Les generacions de drets

En primer lloc, cal pensar en una mena de *classificació històrica* o cronològica dels drets, ja que sembla evident que, en general, han anat creixent des d'un nucli comú, al qual s'han anat afegint posteriorment diversos blocs o categories. A aquesta finalitat sol respondre la idea de les anomenades *generacions* de drets, que amb un sentit principalment històric distingeix els drets més antics o de *primera generació* d'altres que habitualment s'han anat sumant a les declaracions en moments posteriors.

La **PRIMERA GENERACIÓ** estaria composta pels drets de les declaracions originàries que van acompanyar els processos revolucionaris que donaren origen a l'edat contemporània (Revolució Francesa i independència dels Estats Units d'Amèrica), que en sentit ampli podrien anomenar-se *drets de llibertat*, i que englobaria els que poden sintetitzar-se en aquests tres que ja assenyalava John Locke, un dels principals fonaments doctrinals d'aquelles declaracions: vida, llibertat i propietat. Aquests drets coincideixen amb els que podem considerar propis del denominat estat liberal, que va ser el model predominant al llarg de tot el segle XIX.

La **SEGONA GENERACIÓ** seria la dels drets de participació política, que en sentit estricte seria el dret de sufragi actiu i passiu. En sentit més ampli podrien incloure altres

llibertats que tenen més incidència en l'àmbit polític, com la manifestació i l'associació. En tot cas, encara que aquests drets també existeixen des de les primeres declaracions, la veritat és que el sufragi i la participació política van quedar restringits a un col·lectiu realment molt limitat al llarg de tot el segle XIX (homes lliures que tenien propietats i, per aquesta raó, inclosos en el cens electoral). Per això aquests drets només van universalitzar-se de manera generalitzada al segle XX i donaren lloc al que avui coneixem com a estat democràtic.

La **TERCERA GENERACIÓ** de drets, que naixen en una certa manera de forma paral·lela a la universalització dels drets de la segona, serien els anomenats **drets econòmics, socials i culturals**. Des del punt de vista constitucional, van nèixer a la **Constitució de Mèxic de 1917** i s'anaren desenvolupant en la de **Weimar (1919)** i en l'**espanyola de 1931**, encara que no es generalitzaren fins al final de la Segona Guerra Mundial. Són els drets vinculats a l'**estat social** i que naixen amb l'objectiu d'aconseguir la **igualtat real o material** (inclosa en l'article 9.2 de la Constitució espanyola): entre d'altres, drets de l'àmbit laboral, seguretat social, sanitat i educació gratuïtes, i drets de col·lectius tradicionalment preterits o marginats com la infància, la tercera edat, les persones amb discapacitat i les dones.

Encara que alguns autors només reconeixen aquestes tres generacions, n'hi ha almenys una **quarta** i tal vegada una **cinquena**. La **QUARTA GENERACIÓ** seria, sobretot, la dels **drets ambientals** i altres drets de titularitat difusa, que tenen la seua pròpia lògica i fonament, i que en l'àmbit del constitucionalisme van veure la llum en els textos constitucionals de **Portugal en 1976** i d'**Espanya en 1978** (per exemple, article 45.1: «Tothom té dret a disposar d'un medi ambient adequat per al desenvolupament de la persona, i el deure de conservar-lo»).

Amb posterioritat, recentment hem assistit a una **CINQUENA GENERACIÓ** de drets vinculats a **avanços científics o tecnològics** (així, es parla de drets com l'accés a Internet, dret a la protecció de dades, el dret a l'oblit o la desconnexió digital, però també del dret d'accés a les noves tecnologies). Aquests drets podrien configurar una cinquena generació, encara que és veritat que també, en més o menys grau, poden trobar fonament en altres drets preexistents, ja que no és fàcil determinar quan un dret té autonomia suficient. Siga com vulga, l'important és entendre com els drets es van desenvolupant i evolucionant, i els catàlegs de drets van creixent progressivament amb el propòsit d'incloure noves exigències i reivindicacions que, en un moment donat, passen a considerar-se essencials.

b) Classificacions basades en el contingut

Podríem assenyalar una classificació de drets que, basada en el contingut, distingira entre drets corresponents a diverses situacions o *status* de la persona en relació amb l'Estat, la qual cosa en una certa manera també té sentit històric.

Així, es parteix d'un *status subiectionis* caracteritzat per la manca de drets fonamentals.

Aquest és el punt de partida històric. És la situació de la persona que no té drets reconeguts davant del poder, només deures. Està totalment sotmesa.

Exemple: el súbdit en l'Antic Règim, sense llibertat d'expressió ni dret a la defensa.

Aquest dret es veuria superat per un *status libertatis* que englobaria tots els drets de llibertat en sentit ampli, els quals, al seu torn, podrien dividir-se en:

- a) Drets de l'àmbit personal, que consideren l'ésser humà de manera aïllada.
- b) Drets de l'esfera privada, que el consideren en les relacions amb el cercle més pròxim o íntim (família i relacions més estretes).
- c) Drets de llibertat en sentit estricte, que consideren l'individu en la seua relació amb tota la societat.

Ací apareixen els drets clàssics de llibertat. Primer, els que protegeixen la persona individualment; després, els que protegeixen la seua vida privada i familiar; i finalment, els que regulen la seua llibertat respecte del conjunt de la societat.

- Àmbit personal → **dret a la vida.**
- Esfera privada → **dret al matrimoni i inviolabilitat del domicili.**
- Llibertat respecte a la societat → **llibertat d'expressió o dret de reunió.**

A continuació es passaria al *status civitatis*, que ja no tracta l'individu merament com a persona, sinó com a ciutadà d'un estat, la qual cosa li atorga determinades possibilitats de garanties, i en particular les denominades garanties processals dels drets (que en la nostra Constitució figuren com a tutela judicial efectiva).

Ací ja no soc només *persona lliure*, sinó ciutadà amb protecció jurídica efectiva. No n'hi ha prou amb tenir un dret; tinc mitjans per a exigir-lo i defensar-lo davant dels tribunals.

Finalment, es passaria al *status activae civitatis*, en el qual el ciutadà és considerat, a més, part activa del mateix estat, en la mesura en què pot intervenir directament en la mateixa formació de la voluntat estatal, la qual cosa, òbviament, es produeix mitjançant els denominats drets de participació política.

Ací ja no soc només persona protegida, sinó que participe en les decisions col·lectives. Forme part de la sobirania perquè puc influir en la política.

- Exemple: dret al sufragi actiu i passiu (votar i ser elegit).

Aquesta classificació hauria de completar-se almenys amb el reconeixement d'un posterior *status positivus socialis*, en el qual el ciutadà participa no sols en la formació de la voluntat política de l'Estat, sinó en tota la vida social, econòmica i cultural de la societat, la qual cosa permetria incloure-hi tots els drets que abans hem vinculat a l'estat social.

Aquest és el pas més recent: la persona ja no sols participa en política, sinó també en la vida social, econòmica i cultural. Són els drets socials, drets que garanteixen una vida digna i condicions materials bàsiques.

- Exemple: dret a l'educació i dret a la protecció de la salut.

Aquesta classificació, que no difereix molt del que adés hem denominat *generacions*, però que es basa més aviat en estadis o fases ideals, té la utilitat de permetre englobar diversos blocs de drets amb criteris més o menys clars i comprensibles.

c) Drets de llibertat enfront de drets de prestació

Aquesta és una classificació senzilla, bipartida i molt útil.

Es tractaria de distingir els drets des de la perspectiva de l'actitud de l'Estat o dels poders públics per a la seua satisfacció o garantia.

Hi hauria així, en primer lloc, uns drets, **DRETS DE LLIBERTAT**, que només necessitarien, a més d'establir vies processals de tutela per al cas de vulneració, una actitud d'abstenció per part de l'Estat. Sempre que l'Estat no s'hi ficara, que *deixara fer* (aquest *laissez faire* tan emblemàtic per al liberalisme), el dret estaria protegit.

Es podrien apuntar en aquest bloc drets com la vida, la integritat, el respecte a la vida privada i la majoria de les llibertats (religió, ideologia, expressió, reunió, manifestació i associació), per a la realitat i l'eficàcia dels quals bastaria que l'Estat no n'obstaculitzara l'exercici i que oferira les vies processals oportunes per a impedir o reparar la possible ingerència dels particulars. Serien, en el sentit més ampli, *drets de llibertat*.

A l'altra banda hi hauria els **DRETS DE PRESTACIÓ**, que necessiten com a part essencial del contingut l'aportació de mitjans dels poders públics. Aquests mitjans poden ser personals o materials, i en tot cas tindrien un cert cost econòmic. Es podria pensar en drets com l'educació o la salut, la satisfacció dels quals seria impensable amb la mera abstenció de l'Estat, de manera que requereixen grans quantitats de recursos pressupostaris per a fer-se efectius.

Aquest esquema divisor i és inexacte perquè, en més o menys mesura, en un estat social tots els drets tenen dimensions prestacionals. Sol subratllar-se la idea que, en aquest marc, la igualtat ha de ser real i efectiva, i per això els poders públics han d'adoptar mesures per a promoure condicions i eliminar els obstacles per a aquesta efectivitat (article 9.2 de la Constitució espanyola).

Però la mateixa consideració és aplicable a la llibertat, de manera que els teòricament considerats *drets de llibertat* ja no poden interpretar-se més com a drets que poden satisfer-se amb una actitud de mera abstenció dels poders públics, sinó que requereixen igualment una actitud de foment que implica que l'Estat ha de posar els mitjans perquè les llibertats també siguin reals i efectives.

Així, per posar-ne un parell d'exemples, la Constitució estableix que ha d'haver-hi mitjans de comunicació social dependents de l'Estat i que els poders públics han de facilitar l'accés a aquests mitjans dels grups socials i polítics significatius (art. 20.3); o que els poders públics han de mantenir relacions de cooperació amb les confessions religioses (art. 16.3).

Més enllà d'aquestes previsions expressives, el joc combinat de l'article 9.2 i les diverses llibertats constitucionalment garantides permet entendre que els poders públics han de mantenir sempre una actitud activa d'afavoriment i foment de l'exercici dels drets, que han de ser accessibles a tothom.

d) Classificació dels drets segons les garanties

Un altre possible criteri de classificació dels drets és el relatiu a les garanties jurídiques.

Com hem indicat al principi d'aquesta lliçó, la idea de drets fonamentals ens remet a drets constitucionalment garantits, i per això podem afirmar que, en principi, no hi ha dret sense garantia.

En la Constitució espanyola de 1978, la diferència de garantia entre els diversos drets del títol I és notòria i constitueix probablement el criteri més rellevant de classificació en el nostre sistema constitucional. Cal partir, sens dubte, del fet que hi ha unes garanties mínimes comunes a tots els drets. Així, pel simple reconeixement en la norma constitucional, tots actuen com a paràmetre de la constitucionalitat d'altres normes i disposicions; i a més, per exemple, són objecte de garantia pel Defensor del Poble (article 54 de la Constitució).

Dit això, a partir d'ací cal assenyalar almenys tres blocs de drets, amb garanties molt diferents.

De MENYS A MÉS:

- **Capítol III del títol I** → no són anomenats drets, sinó *principis rectors* de la política social i econòmica. Les garanties (art. 53.3) són mínimes: «...informaran la legislació positiva, la pràctica judicial i l'actuació dels poders públics. Només podran ser al·legats davant de la jurisdicció ordinària d'acord amb el que disposen les lleis que els despleguen». En resum: no generaran autèntics drets subjectius fins que les lleis establisquen dimensions subjectives exigibles jurídicament.
- **Segon bloc** → Secció segona del capítol II del títol I (art. 30-38). A més de les garanties comunes, estan protegits per una **reserva de llei** que impedeix la regulació directa per normes infralegals, la qual cosa és una garantia davant de l'executiu. També es protegeix el **contingut essencial** d'aquests drets (art. 53.1), que ni tan sols el legislador pot desconèixer.

- **Tercer bloc** → Secció primera del capítol II del títol I. Assoleixen el nivell de protecció màxim:
 - Reserva de **lleï orgànica** (art. 81).
 - Procediment agreujat de **reforma constitucional** (art. 168).
 - **Procediment preferent i sumari** + recurs d'**empara** davant del Tribunal Constitucional (art. 53.2).

Aquest procediment també és aplicable a l'art. 14 (principi d'igualtat) i el recurs d'empara a l'art. 14 i a l'objecció de consciència al servei militar obligatori de l'art. 30.2 (quan existisca aquest servei).

2. EFICÀCIA DELS DRETS FONAMENTALS

La qüestió de l'eficàcia dels drets fonamentals implica el plantejament dels efectes concrets que manifesten davant dels poders públics i dels particulars, i també la qüestió temporal del moment a partir del qual són exigibles.

En el cas de la Constitució espanyola, l'article 9.1 proclama amb caràcter general que «Els ciutadans i els poders públics estan subjectes a la Constitució i a la resta de l'ordenament jurídic»; i de manera més específica, l'article 53.1 disposa que «Els drets i les llibertats reconeguts en el capítol segon del present títol vinculen tots els poders públics».

Per això, i amb caràcter general, no es pot qüestionar l'eficàcia immediata de tots els drets constitucionals, drets que vinculen els poders públics i els particulars.

No obstant això, cal fer-hi algunes puntualitzacions. En primer lloc, ja s'ha dit en parlar de les garanties que els preceptes del capítol III, entesos d'acord amb el que preveu l'article 53.3 de la norma fonamental, no constitueixen vertaders drets subjectius constitucionals, i per consegüent s'han d'entendre més aviat com a mandats als poders públics, l'eficàcia plena dels quals com a drets ha d'esperar que el desplegament legislatiu establisca manifestacions subjectives concretes.

Fora d'aquest bloc, amb caràcter general sí que pot establir-se la vinculació immediata dels drets del títol I als poders públics i als ciutadans. Això significa que per al reconeixement i la garantia de cadascun dels drets no és necessari esperar al desplegament legislatiu corresponent. És veritat que, a vegades, l'absència d'aquest desplegament legislatiu pot suscitar problemes i dubtes sobre el contingut definitivament garantit del dret, o sobre les vies per a exercir-lo, però fins i tot sense aquesta intervenció pot entendre's que els drets tenen un contingut essencial vinculant directament des de la Constitució, del qual no poden en cap cas veure's desposseïts els titulars per l'absència d'intervenció legislativa.

Així, el Tribunal Constitucional espanyol va considerar en el seu moment que l'absència de regulació de l'objecció de consciència al servei militar no podia impedir l'exercici d'aquest dret, el contingut essencial del qual, derivat directament de la Constitució, impedia que s'imposara l'obligació de prestar servei militar als joves objectors (STC 15/1982, cas d'objecció de consciència I (TOL 78989)).

Dit això, el mateix Tribunal Constitucional ha reconegut en algun cas que altres circumstàncies fàctiques o tècniques podrien impedir l'exercici de determinades manifestacions del dret per absència de regulació legislativa, a causa de la impossibilitat d'exercir-les sense una mínima regulació. Així, per exemple, encara que va considerar que la creació d'emissores de televisió local per cable era una manifestació de la llibertat d'informació que podia exercir-se de manera immediata malgrat la falta de regulació legal (STC 31/1994, cas del Govern Civil d'Oscà i televisió per cable (TOL 82440)), resulta que en el cas de la televisió local per ones hertzianes va considerar que la falta de regulació legal impedia en la pràctica l'exercici immediat d'aquest dret, a causa de la ineludible limitació de l'espai radioelèctric (STC 88/1995, cas TV5 d'Alcalá de Guadaira (TOL 82827)).

En fi, amb caràcter general, l'eficàcia dels drets no ha de proclamar-se només respecte als poders públics, sinó també respecte a altres poders particulars, en virtut de la doctrina de la *drittwirkung*, i malgrat les diferències que puguen trobar-se en cada cas.

Ara cal assenyalar que, com succeeix en general per a tota la Constitució, el Tribunal Constitucional ha assenyalat que la vinculació als uns i als altres presenta uns perfils diferents, ja que per als particulars implica en general una obligació negativa, en el sentit de no impedir ni obstaculitzar l'aplicació dels preceptes constitucionals, mentre que per als poders públics i els seus titulars hi ha, a més, una obligació positiva d'actuar en compliment dels mandats constitucionals (STC 101/83, cas del jurament d'Esnaola-Solabarria (TOL 79266)).

Val a dir que aquesta afirmació té matisos, ja que en certs casos els mandats derivats de preceptes constitucionals, o de preceptes legals en desplegament de la Constitució, poden comportar també obligacions positives per als particulars, com ocorre per exemple en el cas de les mesures antidiscriminatòries que han de prendre determinades empreses.

3. LÍMITS DELS DRETS FONAMENTALS

Un altre element important per a entendre els drets fonamentals és el relatiu als límits. Cal partir del fet que cap dret no és absolut, ni pot ser-ho, perquè si tendim a la maximització de qualsevol dret, sempre es produiran conflictes amb altres drets fonamentals. Per això cal acceptar que estan limitats per altres drets o per principis d'abast general.

En aquest context cobren especial importància els límits dels drets, que ajudaran a precisar, de manera general però també en cada cas concret, l'àmbit finalment protegit

pel dret. En tot cas, la força expansiva dels drets i el principi *pro persona* (per definir), del qual parlarem un poc més endavant, impliquen una interpretació restrictiva dels límits. Aquests límits poden classificar-se segons diversos criteris que comentarem breument.

a) Límits interns i externs

Els **LÍMITS INTERNS** serien, en realitat, els perfils del mateix dret, és a dir, els criteris que el constituent estableix com a paràmetres per a delimitar el contingut del dret. Més enllà d'aquests paràmetres de delimitació, no és que el dret pugui entrar en conflicte amb d'altres i no aplicar-se, sinó que no existiria com a dret constitucionalment protegit. Podem afirmar que els límits interns formen part de la mateixa definició del dret. Poden esmentar-se com a exemples, en la Constitució espanyola, la funció social del dret a la propietat (article 33.2) i la veracitat de la informació (art. 20.2.d).

En canvi, els **LÍMITS EXTERNS** són altres drets, principis o valors amb els quals un dret pot entrar en conflicte i, eventualment, no aplicar-se. Hi ha molts exemples d'aquesta classe de drets en la Constitució espanyola (per ex.: l'ordre públic respecte de les llibertats d'ideologia, religió i de culte de l'article 16) i en els textos internacionals (per ex.: el Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals, conegut habitualment com a Conveni de Roma, de 1950, conté en quasi tots els articles una llista més o menys llarga de possibles límits; per exemple, respecte a la llibertat d'expressió estableix «la seguretat nacional, la integritat territorial i la seguretat pública, la defensa de l'ordre i la prevenció del delictes, la protecció de la salut o de la moral, la protecció de la reputació o dels drets aliens...», entre d'altres).

b) Límits generals i específics

Hi ha límits que s'estableixen amb caràcter general per a tota una declaració de drets, mentre que d'altres es disposen específicament per a un o uns quants drets. Exemple del primer és el respecte als «drets dels altres» que esmenta amb caràcter general l'article 10.1 de la Constitució; i respecte als específics, serveixen els que hem esmentat adés com a límits externs.

c) Límits explícits i implícits

Fins ara ens hem referit a límits que apareixen expressament reconeguts en el text constitucional o en textos internacionals. Però cal plantejar també la possibilitat que hi haja límits no establits de manera explícita, però que podrien deduir-se de la interpretació o acudint a principis generals de l'ordenament de caràcter general, que puguin actuar respecte de drets concrets.

El mateix Tribunal Constitucional ha reconegut aquesta possibilitat, si bé assenyalant que aquesta classe de límits han de derivar de la mateixa Constitució, quan considera que els drets fonamentals poden no aplicar-se davant dels límits «que de manera mediatada o indirecta s'inferisquen de la CE en ser justificats per la necessitat de preservar altres drets

constitucionalment protegits» (STC 120/1990, cas de la vaga de fam de membres del GRAPO I (TOL 119205)).

4. INTERPRETACIÓ DELS DRETS FONAMENTALS

La qüestió de com s'han d'interpretar els drets és molt important i, alhora, complexa. Avui en dia és el tema central quan parlem dels problemes d'interpretació constitucional.

Com que són preceptes jurídics, les clàusules de la Constitució que contenen drets fonamentals es poden interpretar amb els criteris clàssics que ja va indicar Savigny: criteri literal o gramatical, lògic, històric, sistemàtic... A més, l'article 3.1 del Codi civil afirma que sempre s'han d'interpretar d'acord amb la realitat social del temps i amb l'esperit i la finalitat de les normes.

Alguns d'aquests criteris es connecten entre si. Per exemple, el principi de *concordança pràctica*, que ens obliga a interpretar la Constitució com un tot i a tenir en compte sempre el context.

En altres casos, com passa amb el mètode *tòpic*, es recorda que la Constitució és una norma suprema. No regula tots els aspectes de la vida social i política, sinó que fixa un marc general dins del qual s'han de moure el legislador i els poders públics.

Tot i això, de tots els criteris i mètodes que hi ha per a interpretar els drets, ens centrarem només en tres grans aspectes.

a) Els drets com a principis i la ponderació

En primer lloc cal parlar de la ponderació i d'alguns dels seus *corol·laris*, com ara el judici de raonabilitat i el criteri de proporcionalitat. La idea de ponderar —és a dir, posar en la balança— drets o principis que xoquen entre si és molt emprada pels tribunals. El nostre Tribunal Constitucional ha remarcat sovint aquesta necessitat, bé per a intentar harmonitzar els principis en joc, o bé, si això no és possible, per a establir en quins casos i amb quins requisits pot prevaldre un dret sobre un altre. Un exemple clar és l'**STC 215/1994**, coneguda com el *cas de l'esterilització d'incapacitats*.

Ara bé, diferent tot i que relacionada amb la ponderació, trobem la idea del judici de raonabilitat, o de proporcionalitat en sentit ampli. Aquest mecanisme ens permet decidir quan una mesura que limita un dret arriba a ser una vulneració del dret, i quan, per contra, supera l'examen i pot considerar-se vàlida. Normalment, aquest judici es fa en tres passos bàsics:

1. **Idoneïtat**: la mesura ha de ser adequada per a aconseguir un fi legítim, que sol ser la protecció d'un altre dret, principi o valor constitucional.
2. **Necessitat**: aquest objectiu no s'ha de poder aconseguir amb una mesura menys restrictiva del dret afectat.

3. **Proporcionalitat estricta:** la mesura ha de ser equilibrada, sense provocar un sacrifici excessiu en relació amb el benefici que aporta.

Aquest triple examen (idoneïtat, necessitat i proporcionalitat estricta) l'apliquen quasi a diari els tribunals constitucionals de molts països i també els tribunals internacionals, com el Tribunal Europeu de Drets Humans d'Estrasburg.

En la mateixa línia, l'article 52.1 de la **Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea** afirma que només poden posar-se limitacions als drets quan siguin necessàries i respecten el principi de proporcionalitat, i quan responguen realment a objectius d'interès general reconeguts per la Unió Europea o a la protecció dels drets i llibertats dels altres.

Més enllà del seu paper dins del judici de proporcionalitat, cal destacar que aquest criteri —que curiosament ni tan sols apareix esmentat en la Constitució espanyola— s'ha convertit en la pràctica en una espècie de principi quasi universal. S'empra a tot arreu per a interpretar i aplicar els drets fonamentals i, també, per a valorar si les restriccions que els afecten són lícites o no.

Ara bé, encara que és una eina molt útil i amb molts avantatges, l'ús excessiu de la proporcionalitat pot provocar problemes. Per exemple quan s'imposa per damunt de regles legals ja establides, o quan les mateixes lleis prefereixen recórrer a aquest principi i als seus derivats en lloc d'establir regles clares i concretes. Això pot fer que les respostes legals siguin menys previsibles i que la seguretat jurídica minve.

b) Originalisme enfront d'interpretació evolutiva

Un altre dels grans debats sobre com cal interpretar els drets és el que enfronta l'**originalisme** i la **interpretació evolutiva**. L'originalisme intenta descobrir la voluntat o la intenció dels qui van redactar la Constitució, a fi de donar sentit als articles que reconeixen els drets fonamentals. En canvi, la interpretació evolutiva prefereix adaptar aquest sentit a les circumstàncies socials, polítiques o econòmiques que van canviant amb el temps.

Si es presentaren com a criteris únics i absoluts, pareixeria que són incompatibles i irreconciliables. De fet, en la doctrina nord-americana, sovint s'han vist com a corrents oposats i enfrontats.

Ara bé, en realitat res no impedeix que puguin usar-se de manera combinada. Segons el cas, pot ser útil acudir a la interpretació originalista o a la interpretació evolutiva, o fins i tot a ambdues. Tant l'una com l'altra són opcions legítimes i, de fet, es deriven dels criteris generals d'interpretació que ja hem comentat: cal tenir en compte els antecedents històrics i legislatius de les normes, però també la realitat social del temps en què s'apliquen.

El nostre Tribunal Constitucional ha remarcat sovint la importància d'adaptar la interpretació de la Constitució a les realitats que van canviant amb el temps. Un exemple molt clar és el que fa referència al **dret al matrimoni**.

Quan els constituents van redactar la Constitució, pensaven de manera inequívoca en el matrimoni entre persones de sexe diferent. Però la societat ha evolucionat, i amb ella també la manera d'entendre els drets. Gràcies a una interpretació evolutiva, el Tribunal va establir que el **matrimoni entre persones del mateix sexe** també quedava emparat dins del precepte constitucional. Així ho va reconèixer l'**STC 198/2012** (cas sobre matrimoni entre persones del mateix sexe).

c) La interpretació en el constitucionalisme multinivell i el significat de l'article 10.2 CE

Un tercer aspecte molt rellevant a l'hora d'interpretar els drets és que sovint no sols estan reconeguts en la Constitució, sinó també en altres textos d'àmbit internacional, com tractats i convenis.

Aquesta coincidència fa possible parlar de **constitucionalisme multinivell**: d'una banda, perquè el dret internacional s'ha constitucionalitzat, i de l'altra, perquè el dret constitucional s'ha internacionalitzat. És a dir, hi ha una clara convergència entre els dos àmbits.

Això té moltes conseqüències, i una de les més importants és la interpretativa: no podem entendre bé el contingut d'un dret constitucional si no el comparem també amb la manera com apareix en els textos internacionals i com l'han interpretat altres tribunals internacionals.

Conscient d'això, la Constitució espanyola, a més d'incorporar els tractats internacionals al nostre ordenament, inclou una clàusula clau en matèria interpretativa: l'**article 10.2**. Aquest article estableix que les normes relatives als drets fonamentals i les llibertats reconeguts per la Constitució s'han d'interpretar d'acord amb la **Declaració Universal dels Drets Humans** i amb els tractats i acords internacionals sobre la mateixa matèria que haja ratificat Espanya.

Així, la **Declaració Universal dels Drets Humans** i els **tractats internacionals** en la matèria adquireixen un valor afegit, ja que faciliten la **convergència interpretativa** i el que es coneix com a **diàleg entre tribunals**, és a dir, la possibilitat d'emprar la jurisprudència dels tribunals internacionals. Ara bé, això no significa que aquests textos internacionals s'hagen *constitucionalitzat*: no tenen rang de norma constitucional ni tampoc serveixen com a paràmetre directe de constitucionalitat, cosa que el Tribunal Constitucional ja ha descartat. Per la mateixa raó, no permeten tampoc, per si sols, fonamentar un recurs d'empara. Però sí que tenen un paper molt rellevant, ja que sovint són citats pel Tribunal Constitucional, igual que la jurisprudència dels tribunals supranacionals, especialment el **Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH)**.

A més de la Declaració Universal dels Drets Humans, hi ha altres textos que tenen un paper clau: en l'àmbit universal, el **Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics** i el **Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals** de 1966; en l'àmbit europeu, el **Conveni Europeu de 1950**, la **Carta Social Europea** de 1961 (Consell d'Europa) i, més recentment, la **Carta de Drets Fonamentals de la UE**, aprovada l'any 2000 i incorporada com a dret originari amb el **Tractat de Lisboa del 2007**.

La incorporació d'aquests textos a l'àmbit constitucional té conseqüències molt importants: no sols per a interpretar millor els preceptes constitucionals, sinó també perquè aporten **nous criteris interpretatius** i revaloren la jurisprudència dels tribunals internacionals.

Un dels criteris més importants és el **principi *pro persona***, que obliga a triar sempre la norma més favorable per a la persona, fins i tot per damunt de la qüestió del rang formal. Això fa que les normes internacionals funcionen com a mínims que després els tribunals nacionals poden ampliar.

En aquest mateix sentit, el **TEDH d'Estrasburg** té en compte el grau de consens entre els estats a l'hora de definir el contingut mínim dels drets reconeguts en el Conveni. Quan detecta consens, l'estàndard comú es reforça; però quan no n'hi ha, permet que cada estat mantinga regulacions diferents, més o menys restrictives, apel·lant a la idea del **marge d'apreciació nacional**.

En canvi, el **Tribunal de Justícia de la Unió Europea (TJUE)** dona prioritat a l'aplicació homogènia del dret de la Unió per damunt de la possibilitat que els estats apliquen normes més favorables, però només quan el que toca aplicar és el dret europeu i no el dret intern.

D'altra banda, el **principi *pro persona*** també té conseqüències a l'hora d'interpretar les normes: entre diverses interpretacions possibles, sempre s'ha de triar la més favorable per a l'exercici del dret fonamental. Això deriva del **principi *pro libertate***.

A més, la **constitucionalització del dret internacional** es veu també en el valor de les sentències i de la jurisprudència dels tribunals internacionals. Les sentències obliguen els estats membres, que han de complir-les i garantir la reparació del dret vulnerat. En el cas del **TEDH d'Estrasburg**, després del que va establir l'**STC 245/1991, cas Bultó II**, el legislador va preveure un mecanisme específic: la **revisió de sentències fermes** dels tribunals ordinaris (art. 5 bis LOPJ) per a executar les resolucions d'Estrasburg. A més, l'article 41 del **Conveni de Roma** afirma que, si hi ha hagut violació i el dret intern només repara el mal de manera imperfecta, el Tribunal pot concedir una **satisfacció equitativa**, és a dir, una indemnització econòmica que l'Estat ha de pagar.

En el cas del **TJUE (Luxemburg)** no hi ha una previsió igual, però es podria acudir al recurs d'empara si l'execució afecta drets fonamentals.

Finalment, més enllà de l'obligació de complir les sentències, la mateixa **jurisprudència dels tribunals** s'integra en els tractats i, per tant, s'ha de tenir en compte tant en la interpretació dels tractats com en la dels preceptes constitucionals. Això es denomina principi de *cosa interpretada*, que implica que els estats han d'aplicar aquesta jurisprudència quan resolen casos semblants.

5. CONDICIONS PER A L'EXERCICI DELS DRETS FONAMENTALS

El **capítol I del títol I de la Constitució**, amb el títol «Dels espanyols i dels estrangers», conté tres articles clau: l'**11** (nacionalitat), el **12** (majoria d'edat) i el **13** (estatut constitucional dels estrangers).

En aquest capítol es marquen algunes condicions generals que determinen qui pot gaudir plenament dels drets fonamentals. D'una banda, es té en compte la diferència entre **nacionals i estrangers**; i de l'altra, la **capacitat d'obrar**. Per exemple, la majoria d'edat es fixa en els **18 anys** (art. 12 CE).

En línies generals, podem dir que tota persona física, pel simple fet de ser-ho, és **titular dels drets** i té capacitat per a exercir-los. Ara bé, hi ha casos particulars: per exemple, els **menors d'edat**. Encara que siguin titulars dels drets, no poden exercir-los per si mateixos fins que no arriben a la majoria d'edat, i necessiten que una altra persona actue en nom seu.

La **nacionalitat** és el vincle polític i jurídic que uneix una persona amb el seu Estat i, en principi, els espanyols poden ser titulars de tots els drets. Per això, la distinció que va fer el constituent entre **nacionals i estrangers** semblava marcar una diferència important pel que fa a la titularitat i el ple gaudi dels drets constitucionals. Una diferència que, avui en dia, està molt més difuminada, com veurem.

És veritat que l'article **13.2 CE** diu que «només els espanyols seran titulars dels drets reconeguts en l'article 23, llevat del que, segons criteris de reciprocitat, pugui establir-se per tractat o llei per al dret de sufragi actiu i passiu en les eleccions municipals». Ara bé, aquest precepte es va **reformar en 1992** a fi d'adaptar-se al **Tractat de Maastricht**, que havia creat la **ciutadania de la Unió Europea**. A partir d'aquell moment es reconeix el dret de qualsevol ciutadà europeu a ser **elector i elegible en les eleccions municipals** de l'estat membre on residisca, encara que no siga nacional, en les mateixes condicions que els ciutadans d'aquest país.

En efecte, la redacció originària de l'**article 13.2 CE** establia els criteris per a l'exercici dels estrangers del **dret de sufragi actiu** en les eleccions municipals, però **no esmentava el dret de sufragi passiu**.

El **Tribunal Constitucional**, en la **Declaració 1/1992**, assenyalà que la redacció prevista pel **Tractat de la Unió Europea** era contrària a l'article 13.2 CE i que, per tal d'adaptar-la a la Constitució, calia reformar aquest article a través del procediment de l'**article 167 CE**.

Com a conseqüència, es va reformar l'article 13.2 CE per a afegir-hi també el dret de **sufragi passiu**.

D'altra banda, encara que el **capítol I** parla sobretot de requisits per al ple exercici dels drets per part de les persones físiques (segons siguin nacionals o estrangeres), cal recordar que també hi ha **drets que corresponen a persones jurídiques o a col·lectius i grups**, en tant que tenen personalitat jurídica reconeguda.

La **personalitat jurídica** és la qualitat que dona a una persona l'aptitud per a ser titular de drets i obligacions. Les **persones físiques**, pel simple fet de nàixer, adquireixen personalitat jurídica i, juntament amb aquesta personalitat, la titularitat de drets i deures.

Ara bé, la personalitat jurídica no correspon només a les persones físiques. També en tenen les **persones jurídiques**: corporacions, associacions i fundacions d'interès públic, com també associacions d'interès particular a les quals la llei concedisca personalitat pròpia, diferenciada de la dels seus membres. Això sí, la seua capacitat jurídica es limita a la finalitat que persegueixen.

Per això, una de les qüestions clàssiques és si les **persones jurídiques poden ser titulars de drets fonamentals**. A diferència d'altres constitucions del nostre entorn, la Constitució espanyola no inclou cap article que ho diga de manera expressa, ni tan sols de forma genèrica.

Tot i això, sí que es pot deduir que tenen aquesta capacitat —directa o indirecta— respecte de determinats drets i llibertats. En aquest sentit, el Tribunal Constitucional ha reconegut que les persones jurídiques poden ser titulars de drets fonamentals que, per la seua naturalesa, els siguin aplicables, encara que modulant l'exercici d'aquests drets segons el tipus de dret de què es tracte. Així es va establir a l'**STC 23/1989, cas del quiosc de premsa**.

Hi ha drets fonamentals que, per la seua naturalesa, **exclouen que les persones jurídiques puguin ser-ne titulars**. Per exemple, la **llibertat personal** només té sentit per a les persones físiques.

Tanmateix, hi ha altres drets fonamentals que sí que poden ser exercits per persones jurídiques, encara que la Constitució no ho diga de manera literal. Com ara el **dret a la igualtat, a la intimitat i a l'honor**. El **Tribunal Constitucional** ja fa dècades que reconeix aquesta possibilitat, però sempre puntualitza que l'exercici no ha de ser idèntic al de les persones físiques. Això implica que el dret es **module** segons si el titular és una persona física o una persona jurídica.

En relació amb les **garanties**, cal recordar que l'**article 162.1 b) CE** reconeix la legitimitat per a recórrer en empara davant del Tribunal Constitucional tant a persones físiques com a persones jurídiques, sempre que invoquen un **interès legítim**.

A més, no sols les persones jurídiques **privades** poden ser titulars de certs drets fonamentals. També les **persones jurídiques públiques** tenen reconeguts alguns drets, sobretot de caràcter **processal**. Un exemple característic és el dret a la **tutela judicial efectiva**.

En aquest punt, el Tribunal Constitucional ha deixat clar que aquest dret no es pot traslladar íntegrament a les persones jurídiques públiques. Així, quan es tracta de defensar actes de les administracions públiques, la protecció de l'article 24 CE es limita a garantir que **no patisquen indefensió en el procés**, és a dir, que els respecten els drets processals que recull la Constitució. Així ho han establert l'**STC 197/1988, cas València la mar de bé**, i més recentment l'**STC 195/2015, cas de l'Ajuntament de Toledo**.

En fi, malgrat que el capítol I del títol I de la Constitució es refereix, especialment, a les condicions bàsiques i generals a què se sotmet l'exercici dels drets, i per això cal tenir en compte el dret concret per a saber a qui correspon la titularitat del dret i la intensitat amb què pot exercir-se, en la mesura en què pot establir requisits específics als quals se sotmet l'exercici del dret, també reconeix drets concrets, per exemple, el dret que els espanyols d'origen no siguin privats de la nacionalitat espanyola o el dret a la protecció internacional.

En definitiva, encara que el **capítol I del títol I de la Constitució** tracta sobretot de les **condicions bàsiques i generals** que afecten l'exercici dels drets, la veritat és que per a saber **qui és el titular del dret** i amb quina **intensitat** es pot exercir, cal analitzar aquest dret en particular, ja que pot establir **requisits específics** per a exercir-lo.

Així mateix, aquest capítol també reconeix alguns **drets concrets**. Per exemple:

- El dret dels **espanyols d'origen** a no ser privats de la nacionalitat.
- El dret a la **protecció internacional**.

RESUM. LA DECLARACIÓ DE DRETS EN LA CONSTITUCIÓ ESPANYOLA DE 1978

Cal recordar que el **títol I** rep el nom genèric de «Dels drets i deures fonamentals», però la distribució en capítols i seccions no respon sempre a una lògica clara i, a més, empra una terminologia sovint **confusa i repetitiva**.

Això és perquè la intenció del **constituent** en aquest àmbit no va ser tant oferir una classificació perfecta o sistemàtica dels drets, sinó més aviat **organitzar-los segons el nivell de garanties** que es volia reconèixer a cadascun.

Així, després del **primer capítol**, titulat «Dels espanyols i dels estrangers» (on es tracten la nacionalitat, la majoria d'edat i els drets dels estrangers), el **segon capítol** rep el nom de «Drets i llibertats». Aquest segon capítol es divideix en dues seccions: la primera,

«Dels drets fonamentals i de les llibertats públiques»; i la segona, «Dels drets i deures dels ciutadans».

Com es veu, els **drets** apareixen d'una manera o altra en quasi tots els epígrafs de capítols i seccions, mentre que els **deures** només figuren en aquesta segona secció, que de fet també inclou drets (i no tots els deures). Això mostra que l'ordenació es va pensar sobretot per a **classificar-los segons les garanties**.

El **capítol III** porta per títol «Dels principis rectors de la política social i econòmica»; el **capítol IV** es titula «De les garanties de les llibertats i drets fonamentals», i és potser l'única clau que ajuda a entendre una mica millor tot l'anterior. Finalment, el títol acaba amb un breu **capítol V**, «De la suspensió dels drets i les llibertats», que només conté un article: el **55**.

Com a resultat d'aquest sistema, és complicat trobar en la nostra constitució un **concepte doctrinal clar de dret fonamental**.

Des d'un punt de vista doctrinal es podria entendre que **tots els drets del capítol II** són fonamentals. Però el **Tribunal Constitucional**, fent una interpretació literal de l'epígraf de la secció primera i amb la clara intenció de restringir al màxim l'àmbit de la **reserva de llei orgànica de l'article 81 CE**, ha conclòs que només són drets fonamentals els de la **secció primera (articles 15-29 CE)**.

Siga com vulga, aquesta proclamació té un valor limitat, derivat de les **garanties específiques** d'aquesta secció, i sobretot de la restricció esmentada sobre la reserva de llei orgànica.

LLIÇÓ V. EL DRET AL DEGUT PROCÉS LEGAL⁵⁶

1. INTRODUCCIÓ I CONTINGUT DEL DRET AL DEGUT PROCÉS LEGAL

Al llarg de la història constitucional d'Espanya ha sigut poc habitual trobar una norma que reconega explícitament el dret de tota persona a acudir als tribunals a fi de defensar els seus interessos davant d'un jutge, cosa que en el dret anglosaxó es coneix com a *due process of law*. Fins a la Constitució de 1978, aquest dret només apareixia en la legislació ordinària, sense consideració de dret fonamental.

És amb la Constitució de 1978 que aquest principi adquireix la màxima protecció. L'article 24 consagra el dret a la tutela judicial efectiva, que garanteix, a fi d'evitar qualsevol situació d'indefensió, que totes les persones puguin obtenir protecció dels

⁵ Aquesta informació s'ha elaborat a partir del *Manual de derecho constitucional. Volumen I. La Constitución y las fuentes del derecho. Derechos fundamentales y garantías*, dirigit per Luis María López Guerra i Eduardo Espín Templado (Tirant lo Blanch, 2022).

⁶ Aquest material ha estat revisat pel Servei de Llengües i Política Lingüística en el marc dels Premis Fernando Sapiña 2025.

jutges i tribunals en l'exercici dels seus drets i interessos legítims. Els jutges i tribunals esdevenen, així, un pilar essencial de l'estat de dret.

Aquesta garantia s'emmarca dins del principi que defineix Espanya com un estat social i democràtic de dret i que situa la justícia com un valor superior de l'ordenament jurídic (article 1.1 CE). Entre els diversos mecanismes constitucionals de protecció dels drets, la intervenció dels òrgans judicials ocupa una posició central, ja que assegura l'efectivitat pràctica d'aquests drets.

En conseqüència, pot afirmar-se que el procés degut davant d'un jutge constitueix una de les garanties bàsiques i essencials dels ciutadans. Segons la doctrina del Tribunal Constitucional, l'article 24 reconeix no sols el dret d'accedir als tribunals, sinó també el d'obtenir una resolució fonamentada en dret, encara que siga d'inadmissió si no es compleixen els requisits legals corresponents.

Aquest dret inclou diverses facetes: el dret a un recurs efectiu, a una sentència sobre el fons de l'assumpte, a una resolució motivada i jurídicament fonamentada, a la imparcialitat judicial, a un jutge ordinari predeterminat per la llei i, finalment, al dret a no patir indefensió. En conjunt, la tutela judicial efectiva garanteix la possibilitat d'iniciar un procediment i de desenvolupar-lo amb totes les garanties per a obtenir una decisió judicial que resolga la controvèrsia plantejada.

La jurisprudència constitucional ha ampliat progressivament el contingut d'aquest dret, fins al punt que l'article 24 és a hores d'ara un dels més invocats davant del Tribunal Constitucional. D'acord amb els articles 53.2 i 161.1.b CE, per a interposar un recurs d'empara cal esgotar abans les vies judicials ordinàries, fet que explica que vora el 80% dels recursos d'empara al·leguen la vulneració d'aquest dret.

Aquesta expansió ha tingut com a conseqüència un augment de la intervenció del Tribunal Constitucional en qüestions processals, tradicionalment reservades als tribunals ordinaris, i ha provocat algunes tensions competencials amb el Tribunal Suprem. No obstant això, la seua naturalesa és estrictament processal: només pot exercir-se a través dels procediments establits pel legislador i respectant el contingut essencial del dret.

És evident que si el legislador no regula adequadament els procediments, si no fixa la demarcació judicial o no dota els tribunals dels mitjans materials i humans necessaris, l'exercici efectiu del dret a la tutela judicial és inviable.

Pel que fa als titulars del dret, l'article 24 empra l'expressió «totes les persones tenen dret», que el Tribunal Constitucional interpreta de manera àmplia i inclusiva. Així, el dret s'estén tant a persones físiques com jurídiques i també a estrangers, d'acord amb l'article 20 de la Llei orgànica 4/2000 sobre els drets i les llibertats dels estrangers a Espanya.

Aquesta mateixa concepció s'aplica als recursos d'empara, ja que el Tribunal Constitucional ha declarat que, encara que els articles 53 CE i 41 de la LOTC es

referisquen als *ciutadans*, aquest terme ha d'entendre's extensiu a qualsevol persona amb interès legítim (STC 64/1988, cas Administració de l'Estat).

De manera coherent, l'article 7.3 de la Llei orgànica del poder judicial (LOPJ) estableix que els tribunals han de protegir els drets i interessos legítims, tant individuals com col·lectius, i reconeix així la legitimació processal de corporacions, associacions i grups afectats. Aquesta interpretació coincideix amb la del Tribunal Europeu de Drets Humans, que en la sentència *Buchholz c. Alemanya* (1981) va afirmar que l'expressió *everyone* comprèn totes les persones amb capacitat per a ser part en un procés.

En resum, la interpretació constitucional i europea tendeix a afavorir al màxim l'accés a la justícia i a garantir que la tutela judicial siga realment efectiva, no merament formal. Això implica evitar formalismes excessius i requisits desproporcionats que puguin impedir que una persona veja protegits els seus drets davant dels tribunals.

2.1. EL DRET A UN JUTGE ORDINARI PREDETERMINAT PER LA LLEI

La Constitució reconeix, com una garantia fonamental del procés judicial, el dret a un jutge ordinari predeterminat per la llei. Aquest dret implica tres aspectes bàsics:

1. Les resolucions judicials han de provenir d'un òrgan que forme part del poder judicial. S'usa el terme *òrgan* perquè pot tractar-se tant d'un jutge individual com d'un tribunal col·legiat.
2. L'òrgan ha de pertànyer a la jurisdicció ordinària, és a dir, no pot ser un tribunal especial (prohibit per l'article 117.6 CE) ni un tribunal militar, excepte en els casos previstos per la mateixa Constitució —com la jurisdicció militar per a disciplinar membres de les forces armades o en situació d'estat de setge (article 117.5 CE).

Per tant, tots els jutges i tribunals civils són considerats *ordinaris*, amb l'única excepció dels que la mateixa Constitució permet: el Tribunal Constitucional i els tribunals consuetudinaris, com el Tribunal de les Aigües de la Vega de València i el Consell dels Homes Bons de Múrcia.

3. Finalment, el jutge o tribunal competent ha de ser predeterminat per la llei, és a dir, assignat d'acord amb les normes legals establides i no triat de manera arbitrària per a un cas concret.

Això significa que només la llei pot determinar quin jutge o tribunal és competent per a conèixer d'un assumpte, i no l'executiu ni cap altra autoritat.

Així doncs, tant la delimitació entre les diverses jurisdiccions (civil, penal, contenciosa administrativa, etc.) com les regles de competència (per matèria, territori o funció) han d'estar fixades per la llei abans d'iniciar-se el procediment.

El Tribunal Constitucional ha establert que el dret a un jutge ordinari predeterminat per la llei implica tres requisits:

1. Que l'òrgan judicial haja sigut creat prèviament per una norma legal.
2. Que aquesta norma li haja atribuït competència i jurisdicció abans dels fets que originen el procés.
3. Que el seu règim orgànic i processal no el convertisca en un tribunal especial o excepcional (STC 47/1983, cas Serena).

En conseqüència, la llei ha d'incloure, de manera general i prèvia a qualsevol cas concret, els criteris que permeten determinar objectivament quin òrgan judicial és competent per a cada tipus de conflicte.

Segons el cas, el jutge competent pot ser:

- El del lloc de residència de la persona demandada.
- El del territori on s'ha comès el delictes.
- El designat depenent de la naturalesa de la infracció o d'altres criteris específics.

Així, el Tribunal Constitucional ha considerat constitucional que determinats delictes siguin jutjats per tribunals centrals com l'Audiència Nacional, quan presenten una especial gravetat, gran repercussió social o un abast territorial ampli (STC 199/1987, cas Llei antiterrorista II).

Quan no es pot determinar amb exactitud on s'han produït els fets, s'aplica la denominada *doctrina de la ubiqüitat*, segons la qual el delictes es considera comès en qualsevol dels llocs on s'hagen produït alguns dels elements essencials del delictes (STC 91/2021, cas Jordi Turull).

En definitiva, és fonamental que les regles de competència judicial siguin establides per la llei o que deriven d'una interpretació raonada de la llei, mai d'una decisió discrecional.

Finalment, en l'àmbit penal, el Tribunal Constitucional ha declarat que es vulnera aquest dret quan la mateixa persona que instrueix la causa és també la que dicta la sentència (STC 145/1988, cas del jutge instructor; STC 231/2002, cas Goikoetxea Uriarte).

Aquest principi, conegut com *qui investiga no ha de jutjar*, garanteix la imparcialitat del jutge i evita que la investigació prèvia pugui influir en la decisió final.

2.2. EL DRET A UN JUTGE INDEPENDENT I IMPARCIAL

El dret a un jutge ordinari predeterminat per la llei constitueix, al seu torn, un mitjà per a garantir la independència (article 117 CE) i la imparcialitat del jutge, que són requisits constitucionals de la tutela judicial i garanties per al litigant.

Que el jutge que haja de conèixer d'un assumpte siga designat prèviament de manera objectiva i abstracta és un dels mecanismes que asseguren la neutralitat que qualsevol ciutadà espera de qui ha de pronunciar-se sobre una qüestió judicial.

La independència i la imparcialitat del jutge són dues de les principals garanties per als litigants en un estat democràtic de dret i, alhora, una expressió del dret a la tutela judicial efectiva.

L'estat de dret exigeix assegurar que els tribunals gaudisquen d'un alt grau d'independència:

- Independència respecte dels tribunals superiors i dels òrgans de govern del poder judicial.
- Independència respecte dels altres poders de l'Estat i de la pressió social.
- Independència respecte de les parts del procediment i de l'assumpte mateix.

Aquesta situació d'independència permet al jutge abordar el procés amb neutralitat i resoldre'l únicament conforme a la llei. La imparcialitat forma part del nucli mateix del concepte de justícia i de judici just. La jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans és àmplia pel que fa a la imparcialitat judicial.

Declara que no sols s'ha d'exigir la independència subjectiva del jutge, sinó també la imparcialitat objectiva, i que els tribunals han d'aparèixer davant de la ciutadania com a imparcials. És en aquest context on el Tribunal va introduir la noció d'aparença, és a dir, la confiança que els tribunals han d'inspirar en la ciutadania dins d'un estat democràtic (TEDH, 1 d'octubre de 1982, *Piersack c. Bèlgica* (TOL 6594880)).

De manera paral·lela, el Tribunal Constitucional ha reconegut el dret que no hi haja cap dubte raonable sobre l'existència de prejudici o biaix en el jutge o tribunal, derivat de la seua relació amb les parts o amb l'objecte del litigi (STC 133/2014, cas Otegui i altres (TOL 133/2014)).

Així, la imparcialitat judicial es manifesta com:

- (i) Una garantia individual respecte a decisions que, encara que legalment fonamentades, puguin aparèixer per a un observador raonable influïdes per factors aliens a la funció judicial.
- (ii) Una garantia col·lectiva per al conjunt de la societat que reforça la confiança que l'activitat judicial —més enllà de la correcció formal— es desenvolupa sense influències alienes al dret.

Amb aquesta finalitat, el nostre ordenament jurídic procura dotar els jutges d'una aparença de neutralitat i estableix mecanismes perquè gaudisquen d'un alt grau d'independència i inspiren confiança en el litigant.

Per exemple, la Constitució prohibeix expressament la sindicació de jutges (article 127 CE), encara que admet l'existència d'associacions judicials, les quals poden tenir orientacions polítiques o ideològiques conegudes.

Amb el mateix objectiu de garantir la independència i imparcialitat dels jutges, el seu règim estatutari estableix una llarga llista de prohibicions, com ara que han de mantenir reserva sobre les causes pendents de resolució i que no poden exercir cap altra activitat professional, excepte la docència o la investigació acadèmica.

A més, per tal que els jutges siguin realment independents i estiguin protegits de pressions externes, especialment de les polítiques, el sistema espanyol preveu diversos instruments:

- L'accés a la carrera judicial mitjançant oposició pública.
- La inamovibilitat fins a l'edat de jubilació.
- La possibilitat de cessament, suspensió o trasllat només per causes legals.
- Les decisions administratives relatives al seu estatut són competència dels òrgans judicials superiors (com el Tribunal Suprem) i del Consell General del Poder Judicial (CGPJ).

Per tant, el jutge, a més d'estar legalment establert, ha de trobar-se en una situació objectiva i subjectiva de neutralitat respecte de la matèria i de les parts del procés, i ha de mantenir una actitud imparcial en la resolució de la causa.

Així, quan un jutge està immers en un conflicte d'interessos respecte d'un assumpte sobre el qual ha de decidir, ha de separar-se'n i permetre que un altre òrgan judicial resolga la qüestió sense biaix.

En conseqüència, quan el jutge tinga un interès personal en l'objecte del litigi o una relació amb alguna de les parts, o hi haja alguna de les circumstàncies que figuren en els articles 217 a 228 de la LOPJ per a evitar el risc de parcialitat, està obligat a abstenir-se'n.

Si no ho fa, el ciutadà té dret a recusar-lo.

2.3. L'ACCÉS A LA JUSTÍCIA

a) L'accés lliure als procediments judicials

El dret d'accés lliure als procediments judicials és el primer pas en l'exercici de la tutela judicial efectiva.

Com va assenyalar des del principi el Tribunal Constitucional, aquest dret es concreta en la possibilitat que, per a la defensa d'interessos legítims, s'iniciï i es tramiti un procés amb ple respecte per les garanties que li són pròpies.

Implica l'accés als mitjans legals necessaris perquè un jutge o tribunal pugui preservar o restablir una situació jurídica vulnerada o alterada.

Aquest dret inclou també la possibilitat d'interposar contra les resolucions desfavorables els recursos judicials previstos per la llei, amb l'objectiu de protegir els drets i interessos legítims.

En qualsevol cas, només poden emprar-se els recursos establits legalment per al tipus de pretensió formulada, ja que cada branca jurisdiccional disposa de procediments específics per a resoldre les seues reclamacions.

Així mateix, el dret d'accés lliure —ja siga d'una persona física, col·lectiva o jurídica— inclou la facultat de designar les persones que s'han de considerar demandades o acusades en l'acció judicial corresponent.

En definitiva, aquesta primera fase del dret a la tutela judicial efectiva abasta el dret d'accés a la justícia, el dret d'accés als recursos, el dret a ser part en el procediment i a determinar la part contrària, com també la lliure elecció de la via processal.

Finalment, cal assenyalar que l'existència d'un dret d'accés lliure als recursos establits per la llei no implica el dret a exigir al legislador la creació de nous recursos, sinó únicament el dret d'accedir als que ja preveu l'ordenament jurídic, sempre que es complisquen els requisits legals per a la interposició.

Així mateix, l'absència de determinats recursos pot donar lloc, a vegades, a una protecció insuficient dels drets, i en aquests supòsits els jutges estan obligats a interpretar el dret processal en favor dels interessos de la persona i facilitar, sempre que siga possible, l'accés als procediments o a altres mesures judicials que puguin garantir els drets i interessos del litigant (TEDH, *Gil Sanjuán c. Espanya*, 2020 (TOL 7936337)).

b) Possible inadmissió d'un recurs

Per a accedir al sistema judicial i a cada recurs concret és necessari complir determinats requisits establits en les lleis processals.

Si algun d'aquests requisits no es compleix, el jutge pot declarar la inadmissió de l'acció.

Així, algunes peticions poden desestimar-se per no reunir o vulnerar un requisit processal essencial, com ara la manca de jurisdicció del tribunal, l'absència de legitimació activa o passiva, la prescripció o caducitat del termini legal per a interposar el recurs o altres defectes similars.

La decisió judicial que declare inadmissible un recurs ha d'adoptar-se amb la garantia que no siga fruit d'una aplicació arbitrària de la llei, que no estiga mancada de fonament o raonabilitat, que no incorpore un error manifest i que no derive d'un formalisme excessiu en la interpretació dels requisits d'accés al recurs (STC 223/2005, *cas López Gómez* (TOL 709532)).

En última instància, en la interpretació dels requisits d'admissió d'un recurs ha de prevaldre el principi *pro actione*.

3. DESENVOLUPAMENT DEL PROCEDIMENT

El dret a la tutela judicial efectiva no es limita a garantir l'accés als tribunals, sinó que s'estén a un conjunt de drets que han d'estar garantits durant tot el procediment.

Aquests drets inclouen el dret a un judici just, sense indefensió, el dret a defensar la pròpia pretensió jurídica en condicions d'igualtat, el dret a formular al·legacions, a proposar i practicar les proves pertinents i sempre amb les garanties necessàries, com ara l'assistència lletrada i la celebració pública de les vistes.

a) La prohibició d'indefensió

L'article 24.1 CE estableix que totes les persones tenen dret a obtenir la tutela efectiva dels jutges i tribunals «sense que, en cap cas, puguin patir indefensió».

És dins del procediment on aquest dret es concreta, com una part essencial de la tutela judicial efectiva, i assegura que les parts tinguen l'oportunitat de defensar la seua posició amb les garanties degudes.

La prohibició d'indefensió implica que les parts han de ser informades, des del principi, de totes les actuacions processals que puguin afectar-les, especialment quan hagen de exposar o justificar les seues pretensions.

Hi ha indefensió quan, sense base legal, una part és privada de la possibilitat de fer valdre els seus drets o posicions dins del procés.

Aquest dret està íntimament vinculat amb el dret de defensa, que inclou:

- El temps i els mitjans adequats per a preparar la defensa.
- La comunicació amb l'advocat triat.
- El dret a presentar al·legacions.
- El dret a emprar els mitjans adequats per a defensar els propis interessos.

En un judici just, les parts tenen dret a emprar les proves pertinents per a demostrar els fets que al·leguen.

Això no significa el dret d'aportar qualsevol prova, sinó únicament les que siguin rellevants per al cas.

Per tant, el jutge pot rebutjar proves per motius justificats, cas en el qual ha de motivar la decisió.

La prova pot ser inadmesa si:

- No acredita cap fet rellevant.
- Versa sobre qüestions alienes o irrelevantes.
- És reiterativa.
- Té finalitats dilatòries o obstruccionistes.

No tota denegació de prova constitueix, per tant, una vulneració de l'article 24 CE.

Només quan la denegació és injustificada, arbitrària o irracional, pot considerar-se una violació del dret de defensa.

A més, les proves s'han d'obtenir per mitjans lícits, ja que les proves il·lícites manquen de valor probatori.

El legislador disposa d'un ampli marge per a regular l'admissibilitat de les proves, però quan la prova il·lícita prové de la vulneració d'un dret fonamental, esdevé inconstitucional i inadmissible.

En aquest sentit, l'article 11.1 de la Llei orgànica del poder judicial (LOPJ) estableix que: «Les proves obtingudes, directament o indirectament, amb vulneració de drets i llibertats fonamentals, no tenen cap efecte».

Aquesta regla és especialment rellevant en relació amb:

- El secret de les comunicacions.
- La inviolabilitat del domicili.
- Les confessions obtingudes sota tortura.

Finalment, per a evitar la indefensió, la llei i el jutge han d'actuar de manera que cap de les parts no es veja en una posició d'avantatge sobre l'altra.

Això es produeix, per exemple, quan no es proporciona un intèrpret a una persona que no entén la llengua del procediment o que pateix una discapacitat (auditiva o visual) que li impedeix seguir-lo en condicions d'igualtat.

b) El dret a l'assistència lletrada i a l'assistència jurídica gratuïta

Per a garantir la defensa més efectiva de l'acusat, la Constitució reconeix el dret de les parts a ser assistides per un advocat o lletrat.

Aquest mecanisme assegura una mínima igualtat d'oportunitats entre les parts i evita que una persona perdi el seu cas per manca d'assessorament legal.

Per tant, constitueix una forma d'assistència tècnica que garanteix la protecció jurídica de la persona i el dret a un judici just.

A més, l'assistència lletrada garanteix un procediment ordenat i correcte, cosa que és en si mateixa una garantia de justícia.

La complexitat processal, sense orientació jurídica, pot conduir tant a la indefensió com al desordre processal.

Dos elements essencials defineixen aquest dret:

- La relació de confiança entre advocat i client.
- El secret professional que regeix aquesta relació.

Com que es basa en la confiança, el dret a l'assistència lletrada implica també el dret a triar lliurement l'advocat, encara que no tots els ciutadans poden permetre's el professional que consideren més adequat o diligent.

Òbviament, l'assistència lletrada, fins i tot la més econòmica, comporta uns costos que no totes les persones poden assumir.

A fi de garantir en la pràctica el dret a la tutela judicial efectiva, i en particular el dret a l'assistència lletrada, l'article 119 de la Constitució estableix que: «La justícia serà gratuïta quan la llei així ho dispose, i, en tot cas, per a aquells que acrediten insuficiència de recursos per a litigar».

Les disposicions legals corresponents figuren a la Llei 1/1996, de 10 de gener, d'assistència jurídica gratuïta, i també en diverses lleis autonòmiques.

Aquest dret, conegut també com el de litigar *in forma pauperis*, implica la possibilitat de sol·licitar un advocat d'ofici. Els òrgans competents per a assignar aquests advocats són les juntes de govern dels col·legis d'advocats, d'acord amb les normes del sistema d'assistència jurídica gratuïta.

El dret a l'assistència jurídica gratuïta no es basa únicament en criteris econòmics, sinó també en altres circumstàncies previstes per la llei.

Així, l'article 2.2 de la Llei 1/1996 disposa que aquest dret s'ha de reconèixer immediatament a:

- Víctimes de violència de gènere.
- Víctimes de terrorisme.
- Víctimes de tràfic d'éssers humans.
- Menors i persones amb discapacitat que necessiten protecció especial quan siguin víctimes dels delictes d'homicidi, lesions greus (art. 149 i 150 CP), maltractament habitual (art. 173.2 CP), delictes contra la llibertat o la integritat sexual i tràfic d'éssers humans.

Aquest dret s'estén a totes les persones.

De fet, la Llei orgànica 4/2000, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya, estableix que: els estrangers a Espanya tenen dret a assistència jurídica gratuïta en tots els

procediments judicials en què siguen part, en igualtat de condicions que els ciutadans espanyols. També tenen dret a l'assistència lletrada i d'interpret en els procediments administratius que puguen implicar denegació d'entrada, expulsió o deportació, com també en procediments d'asil i protecció internacional.

Aquesta assistència és gratuïta quan no disposen de recursos econòmics suficients, segons els criteris establits per la normativa d'assistència jurídica gratuïta (article 22).

c) El dret a un judici públic

El dret a un judici públic és un dels elements essencials de l'estat de dret.

La publicitat del procés garanteix, d'una banda, que les actuacions judicials es desenvolupen conforme a la llei, i de l'altra, que la ciutadania pugui conèixer el funcionament del poder judicial.

Principalment, però, constitueix una garantia per al justiciable d'un judici just, i assegura que totes les fases del procediment es desenvolupen d'acord amb el dret.

Aquest dret s'oposa als judicis secrets o a porta tancada, propis de règims no democràtics, i està reconegut en els principals tractats i convenis internacionals de drets humans:

Article 10 de la Declaració Universal dels Drets Humans: «Tota persona té dret, en condicions d'igualtat, a ser escoltada públicament i amb justícia per un tribunal independent i imparcial».

Article 14 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics: «Tota persona té dret a un judici just i públic...».

Article 6.1 del Conveni Europeu de Drets Humans: «Tota persona té dret a un judici just i públic dins d'un termini raonable...».

La Constitució espanyola reafirma aquest principi en els articles 24.2 i 120.1, en què estableix: «Els procediments judicials seran públics, excepte quan les lleis processals disposen el contrari».

Com a conseqüència d'aquestes disposicions constitucionals i internacionals:

- L'existència dels procediments és pública.
- Les sentències es dicten en audiència pública (art. 120.3 CE).
- Les resolucions finals es publiquen i es poden consultar.
- Qualsevol persona pot accedir a la informació general sobre el procés, ja siga directament, assistint a la vista, o indirectament, a través dels mitjans de comunicació.

Ara bé, aquestes regles generals de publicitat poden tenir excepcions:

El jutge pot ordenar que determinades actuacions siguin secretes o que es facin a porta tancada, quan així ho exigisca la llei o quan siga necessari per a protegir altres drets fonamentals o interessos constitucionals (com la protecció de menors, la seguretat de les víctimes, la intimitat, la seguretat nacional o l'interès públic).

A més, no totes les fases del procediment són públiques:

En els processos penals, només la fase del judici és pública, mentre que la fase d'instrucció manté caràcter reservat.